

FRÓÐSKAPARSETUR
FØROYA

Í hesi greinarøð, sum er í 10 pørtum, skriva vísindafólk á Fróðskaparsetri Føroya um evni, tey granska í. Hesaferð skrivur Kári á Rógvi.

VITAN & VÍSINDI

KÁRI Á RÓGVI
Dr., lektari í lögfrøði

LÓG SKAL VALDAST

LÓG ER SERA **BROYTILIG**. BESTU ÁSETINGAR ERU SO VÆL **ORÐAÐAR**, AT TÆR LAGA SEG AT BROYTTUM **UMSTØÐUM**. LÓG SKAL **MENNAST** OG DAGFØRAST Í **VENJU** OG **BRÚKI**. LÓG OG **RÆTTINDI** RUSTA, UM IKKI BRÚKT Á **VIRKNA** OG MIÐVÍSAN **HÁTT**

Hugtøk sum »rættartrygd« og at vit mugu hava »greiða lóg« hoyrast mangan. Kanna vit nærri, meina fólk ofta við, at alt skal vera »púra greitt« – at lóg antin er ella eigur at vera ein-týðug og greið.

Henda einfalda fatan sýnist ofta, tá ið vit undirvísa fólk uttan fortreytir í lögfrøði. Spurningurin verður settur: »hefur hesin rætt at fara í ólont farloyvi?« ella »skal lögmaður siga landsstýrismannin úr starvi?« Svarað verður ofta við at vísa einfalt á kollektiván sáttmála ella á stýrisskipanarlógina. Stundum vísa tey lesandi bara á lógasavnið. Loysnin tykist sjálv-søgd og ósvitalig, krevur ikki at lata tekstin upp.

Men lóg er ikki greið – og skal heldur ikki vera alt ov greið. Sum skrivað stendur: »bókstavurin drepur, men andin livgar.« Ongastaðni verða bókstavatrúgvir juristar settir so uppá pláss sum tá ið teir fáa at víta, at »hvíladagurin er til fyri menniskjans skuld,« umframt aðra frálæru í at tulka lógina í síni heild og eftir endamáli og umstøðunum. Ikki av tilvild at eisini stendur: »Men ein lógkønur steig fram og freistaði hann.«

Nógvar góðar og gamlar lógir eru júst orðaðar soleiðis, at tær skulu broyttast við tíðini. Enn er galdandi brotið

Tann so kendi obeliskurin var reistur til minnst um fyrstu ferð kongur vitjaði land sitt Føroyar. Tey fæstu víta, at kongur var á heim úr Íslandi, har hann gav Íslendingum egna stjórnarskrá, sum hevur virkað sum Íslands grundlóg síðani, í 44 ár uttan at fullveldi Íslands var viðurkent, og enn 25 ár í samveldi við kongsfelagsskapi. Danmark livdi sostatt longri við Íslendsku grundlógini í felagsskapi við Ísland enn Íslendingar higartil hava livað við henni sjálvir – og teir kjakast dúgliga um at broyta hana. Føroyingar hevur higartil ikki givið gætur, at til ber at áseta rættindi – bæði í stjórnarskipan og í dómalóg.

Norsku Lóg ið sigur, at avtalar skulu haldast, tó ikki tær ið »stride mod Lov og Ærbarhed.« Hetta er lóg í Føroyum ár 2012 sum í 1688. Tú mást halda, hvat tú lovar og skrivur undir uppá. Men, tvey undantøk eru. Annað er lóg – hvat kongur, fólkating, lögting og møguliga aðrir löggevar hava sett í gildi av lógum, sum bannað ávisari atferð. Hitt er virðilig atferð, sum valdast hvat miðalhampamaðurin heldur vera sømiligt. Hevur taparin í telduspæli lovað at ganga nakin eftir Aarvegnum, so sleppur hann kortini undan, tí tey flestu eru samd um, at hetta er »stríður ímóti Ærbarhed« – og tey leggja fatan sína í hesa 325 ára gomlu orðing.

Eru røttu umstøðurnar til staðar, fær lóg sitt egna lív. Sagt verður um mannrættindi bæði í USA og Europa, at tey fáorðaðu skjólini við rættindunum eru »livandi skjól« ið broyta og laga seg eftir kringumstøðum. Men henda eginleika hava allar lógir undir røttu umstøðunum, serliga um borgarar velja at royna mál síni.

Vit kunnu nevna fronsk mannrættindi sum dømi. Frakland hevur fleiri ferðir fingið nýggja stjórnarskipan, seinast síðst í 60'árunum, tá ið »Fimta Lýðveldið« varð stovnað. Tann kendi forsetin de Gaulle orðaði grundlóg við sterkum forsetaembæti og veikum dóm-

Tann so kenda hellan uttast í Tinganesi. Har kom Sigmundur Brestisson og boðaði katólska kristni uttan at málið var avvist. Har sótu eisini lögrettarnar og rættaðu lógina. Norðbúgvur vistu, at lóg valdast mest, hvussu alment viðurkendur meginreglur verða vígaðar móti hvørji aðrari og lagaðar broyttu umstøðunum. Føroyingar hava endurreist tann partin at lögðáminum sum skipar almenna lóg, men enn vantar at fáa endurreist tann dómandi partin sum skapar veruliga lógina, tá ið almennar ásetingar møta veruligu umstøðunum hjá miðalhampamanninum.

stólum. Hann vildi ikki, at dómstólar heldur enn tey fólkavald skuldu ráða fyri rættindum, so grundlógin hevði ongi mannrættindi, onnur enn at sipa til yvirlysingina frá kollveltingini síðst í 1700'árunum. Kortini verða næstan allar týðandi samtyktir frá franska tinginum mettar av dómrum, um tær nú samsvara við mannrættindini. Men hví tað?

Jú, í Fraklandi hava bæði forseti, forsætisráðharrar og ávíst tal av tingmommum rætt at biðja grundlógarráðið meta um lóg samsvarar við grundlóg. Í 1982 »fann« hesin serligi grundlógardómstólur tilvísingina til gomlu mannrættindini og fór at tulka tey. Síðani eru nógvar lógir vrakaðar fyri eittnú at stríða ímóti javnstøðu ella ognarrætti, og fronsk fólkavald noyðast nógv meira enn fólkavald her norði at hugsa um rættindi borgaranna, tá ið lógaruppskot verða viðgjørd.

At flest merkir best – ella barasta flest?

Flestu fólk kenna hugtakið talufrælsi og rættiliga vanligt er at hoyra fólk úttala seg rættiliga avgjørt, at »eg havi talufrælsi.« tó er líka so vanligt at hoyra fólk siga, »men ikki ber til at siga slíkt, sum er ólógligt.«

Hetta eru tó tvey rættiliga mót-

stríðandi sjónarmið. Um til ber at gera alt ólógligt, so er onki talufrælsi eftir. Talufrælsi er bert veruligt frælsi, um sumt er ið ikki kann bannast. Kortini hevur læran í Danmark verið, at ongi mörk eru fyri, hvat við tinglóg kann gerast ólógligt – frælsið er bert at siga tað, sum enn ikki er bannað.

Hetta ljóðar kanska nakað langt úti, men til fyri 10-15 árum síðani var hetta fatanin hjá donskum juristum, at alt kundi bannast, og reglan um talufrælsi (§ 77 í ríkisgrundlógini) skuldi lesast soleiðis, at danir og teirra líkar hava talufrælsi í formi, men ikki í innihaldi. Hetta merkti, at hevur Tingið hug at banna kringvarpan av X-factor (o, gævi sætt!), so er tað onki problem, hetta skal bert gerast í lógarformi og brúkast ímóti vörpunum at doma tey aftaná sendingina, tí sensurur er ikki loyvdur. Formliga kann Kringvarpið senda X-factor, men innihaldsliga er sendingin bannað, so Kringvarpið fær bót aftan og stjórin fer í fongsul – og hetta sannførir helst Kringvarpið um ikki at endurtaka mistakið í næstu viku.

Henda fatan er úrslit av tí fyribrigdunum, har lóg verður spakuliga avmarkað í venju, verður burturforklára og minkað niður í onki. Teir gomlu donsku grundlógarfedrarnir meintu eyðvitað

ikk, at alt skuldi kunna bannast. Menn sum Grundtvig meintu rættiliga vist, at bara tað ið strangliga neyðugt var at banna skuldi kunna bannast; so at um Tingið ásetir reglur, og dómstólar við bæði lærdum og leikum taka undir við óhefta ákærvaldinum í hvørjum einstökum føri – so ber til at banna fólk at seta fram onkra ávísu talu ella skrift, eittnú eggja til uppreisturs. Grundlógin sjálv nevur, at harðligir uppreistarfelagsskapir kunnu bannast, skal tala ella framsøga bannast, má hon líkjast harðskapi og uppreistri onkursvegna.

Men danska ríkisgrundlógin gjordist sum frá leið alsamt minni viðkomandi, og mong royndu at tulka hana ímóti tí, sum vanliga gloggur lesari fekk burtur-órðunum; miðalhampamaður tapti móti embætismanni.

Taka vit talufrælsi, so bar síðst í 1800 til at verða dómur í fongsul fyri at rópa rakstrarrópið: »Ned med Estrup!« Hetta var sipandi til forsætisráðharrans. Í Hægstarætti var ósemja, um hetta nú var tala, sum kundi bannast. Áttu ikki politikarar at tola eitt sindur av? Men ongin visti, at Hægstirættur var í iva, tí undir einaræðinum var bannað at kunngerá dómgrundir, og hetta bann var enn galdandi. Tey ið vildu hava talufrælsi góvu uppat at brúka dóm-

stólarnar; í staðin kom læran um, at øll tala kann bannast.

Soleiðis broyttist danska grundlógin í verki, uttan at ásetingarnar broytast. Men tibetur fór aftur at ganga hinvegin. Tá ið Danmark tók undir við europeiska sáttmálanum um mannrættindi, gjordist meiri viðkomandi at royna mál um talufrælsi í rættinum. Sáttmálin krevur nevniliga, at tað almenna visir á sera góðar orsøkir fyri at avmarka talu og skrift. Alt Europa (ikk bert ES) hevur fingið felags dómstól at siga úrskurd um hesi mál. Soleiðis er Danmark dømt fyri at ganga talufrælsinum ov nær. Tann kenda § 266b brýtur – sambært dómstólinum í Strassburg – talufrælsið og fer alt ov langt, tá ið tíðindamaður ið umrøður rasistisk sjónarmið kann dómast fyri at útbreiða tey (Jersild málið). Lóg í dag valdast – serliga, hvussu lóg samsvarar við meiri almenna lóg og rættindi fólksins, og veruliga lógin sæst bert við at kenna dómur eisini.

At duga á at skyna dómur og venju, forútsiga gongdina í menning av tulkning, og serliga skilja lóg sum heildina av ymsum samvirkandi ásetingum og reglum er avbjóðing í framtíðar lögfrøði.